

PAXTON, Robert O.: *Anatomie fašismu*.
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, 321 s.

Robert O. Paxton zaujímá v současné debatě o fašismu místo kritika pokusů o (re)konstrukci fašistického minima, skupiny charakteristik, která by sama o sobě postačovala k definici všech skutečně fašistických hnutí. Ústřední Paxtonovou tezí je tvrzení, že fašismus nebyl ani tak koherentní ideologickou soustavou, kam bývají tyto charakteristicky převážně situovány, jako spíše formou politické praxe. Hlavní kontury polemiky načrtl ve svém článku *The Five Stages of Fascism* již v roce 1998.¹ Recenzovaná kniha je propracováním tohoto článku a zároveň pokusem o předložení vlastní koncepce fašismu.

Paxton svůj přístup shrnuje zkratkovitě v úvodní kapitole: ...*skutky fašistů nám mohou říci alespoň tolik co jejich slova.*² Zvolené perspektivě odpovídá metoda výzkumu, jejíž východisko není v empatickém studiu programů, spisů a projevů, ale naopak v analýze dynamiky fašismu v rámci politického systému. Na jejím základě rozlišil Paxton pět stadií vývoje fašismu. S běžně přijímaným schématem hnutí / režim není jeho pojetí nutně v konfliktu, spíše ho rozvíjí a doplňuje. První tři z celkem pěti proponovaných stadií jsou ztotožnitelné s fází hnutí – vznik fašistického hnutí, jeho etablování v rámci politického systému a uchopení moci. Další dvě jsou pak rozpracováním režimní fáze – výkon moci a radikalizace či entropie režimu v dlouhodobém vývoji fašistického režimu.

Paxton se pohybuje v čase a prostoru především v prvních kapitolách, méně již v pozdějších pasážích knihy, protože režimního stadia dosáhl fašismus jen v Itálii a Německu. Omezený vzorek je slabinou jeho přístupu a lze se oprávněně ptát, zda pouhé dva případy, navíc tak různé jako německý nacismus a italský fašismus, dostávají pro odvození tří z celkových pěti stadií či jakékoliv jiné zobecnění.

Autorův pohled na samotný vznik fašistických hnutí je „tradiční“. Kořeny jejich ideologických komponent nachází v době před první světovou válkou, v myšlenkových proudech *völkisch* skupin, vulgárního rasismu, darwinismu, eugenice, konzervativních obav z rozpadu tradiční komunity i vynálezu masové politiky. Správně ale odmítá vést přímou linku a spíše je považuje za vytržené z kontextu a adaptované až v atmosféře společenského kvasu období po první světové válce, který byl rozhodující nejen pro krystalizaci fašismu samotného, ale zejména pro vytvoření podmínek jeho podpory.

Fašismus, i když ho Paxton považuje za obecnou kategorii, po bok velkých ideologických paradigmat 19. století nestaví, naopak to explicitně odmítá. Za argument mu slouží velká flexibilita fašistických hnutí a lehkost, s jakou měnila dřívější programová stanoviska a deformovala počáteční ideologii. K tomu podle něj dochází hlavně ve druhém a třetím stadiu fašismu, v období zapouštění kořenů v politickém systému a snahy o nalezení spojenců a partnerů, protože fašistická hnutí nebyla sama o sobě

1 PAXTON, Robert O.: *The Five Stages of Fascism*. *The Journal of Modern History*, 1998, č. 1, s. 1. Originál recenzované knihy vyšel v roce 2004.

2 PAXTON, Robert O.: *Anatomie fašismu*, s. 15.

schopna získat většinu a uchopit moc legální cestou. Svoji tezi obhajuje na podkladě několika případů – kromě líčení peripetií politického vývoje v Itálii a Německu se také dotýká případu Francie a stručně v průběhu dalšího výkladu i některých menších fašistických uskupení (Šípové kříže v Maďarsku, Železná garda v Rumunsku, Falanga ve Španělsku ad.). Detailnějším rozbořením mocenského postupu fašismu se Paxton vlastně přibližuje hojně citované poznámce italského disidenta Angela Tascy o tom, že definovat fašismus znamená psát jeho dějiny.³

Nezbytnost koalic a spojenectví se podle Paxtona výrazně podepsala na charakteru výkonu moci ve státě. Konstituovaný režim nebyl monolitický a výhradně fašistický, šlo spíše o amalgám fašistické strany a dalších skupin ve státě (konzervativních elit, armády aj.), respektive strana musela soupeřit se státem jako takovým. V obecné rovině by šel tento konflikt formulovat jako spor o to, zda bude stát podřízen straně (Německo), nebo strana státu (Itálie). Neustálá tenze mezi jednotlivými skupinami měla za následek nestabilitu a velkou proměnlivost „fašistického“ státu v krátkém časovém horizontu. Atmosféra konfliktu byla přítomná i ve stranické struktuře.

Kapitola o posledním stadiu fašismu, příznačně nazvaná Radikalizace nebo skomírání, představuje pokus o postihnutí dvou možných alternativ v dlouhodobém vývoji fašismu. Vývoj se podle Paxtona odvíjel od schopnosti režimu dlouhodobě mobilizovat, vyvolávat pocit „permanentní revoluce“. Ta byla snazší ve fázi hnutí než ve fázi režimu, neboť byla založena na opozici vůči upadajícímu státu. Později se totiž jakákoli mobilizační akce, nezřídká pokus o antropologickou revoluci v ohni války, odehrávala v mezinárodním kontextu. Pak samozřejmě záleželo na jejím výsledku. Německo si svými vítězstvími vytvořilo možnost pro realizaci fašistické ideologie, zejména v teritoriích mezi Třetí říší a Sovětským svazem, která byla mimo dosah normativního prostoru státu a prostřednictvím SS pod přímou kontrolou strany. Naopak Itálie kvůli svým zřetelným neúspěchům musela upustit od ambiciózního projektu fašistického státu a proměnila se v konzervativně autoritářský režim.

Ačkoli není sporu, že se během vývoje fašismu význam ideologie proměňoval, Paxtonova pozice je problematická. Autor totiž neidentifikuje nějaký specifický proud uvnitř fašistického hnutí, který by byl nositelem ideologie, ale vztahuje ji k hnutí jako celku, a to i přes jeho značnou heterogenitu.⁴ Změna perspektivy pak dovoluje položit závažnou otázku, zda kolísající úloha ideologie nebyla spíše než pragmatismem výsledkem omezeného postavení fašistického proudu.

Předposlední kapitola je věnována některým dílčím problémům, které jsou dnes se studiem fašismu neodmyslitelně spjaty. Z nich asi nejdůležitější jsou úvahy o existenci fašismu po roce 1945. Paxton zaujímá poměrně jasné stanovisko. „Klasický fašismus“, tak jak se vyvinul v meziválečném období, je pravděpodobně minulostí a byl

3 Citováno podle GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*. Routledge, London 1993, s. 20; také PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914–1945*. The University of Wisconsin Press, Madison 1996, s. 441.

4 Typický je příklad fašistické strany v Itálii, jež zastřešovala několik různých ideových proudů: umírněnější revizionisty pokoušející se o syntézu fašismu a etablovaného státu, levicově orientované národní syndikalisty, radikální odnož nacionalistů a tzv. hardliners. Srovnej PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914–1945*, s. 111–113.

specifickým produktem své doby. Pokud ho však chápeme volněji, jako projev zjitřených nacionálních nálad, jde o fenomén stále aktuální a přítomný, což autor dokládá i ve stručném přehledu radikálně pravicových stran v Evropě. Jeho analýza je ale obětí jím vypracovaného konceptu fašismu, který je úzce navázán na „reál typy“ zakotvené v meziválečném období, a volnější interpretace tak není možností, ale spíše nutností. Na velmi omezeném prostoru se Paxton snaží diskutovat i o možnosti existence fašismu mimo Evropu, ale spíše než fašismus nachází řadu hnutí a režimů, které vykazují pouze shodu ve formálních znacích. Jejich podstata je ale diametrálně odlišná.

Autor se v úvodu brání přijetí definice fašismu. Zdůvodňuje to tím, že i ta nejpresnější definice bude statická a bude uvažovat o fašismu izolovaně od kontextu, ve kterém působí. V jistém aspektu má pravdu, definice mají svá omezení, přesto lze namítnout, že jde o nekorektní přístup, neboť nevysvětluje, na základě čeho vymezil vzorek hnutí zkoumaných jako fašistická.

Celková strategie autora byla jiná: *Odbalit procesy, jejichž prostřednictvím fašismus vznikl, rozrostl se, získal či nezískal moc, a jakmile se moci chopil, zradikalizoval se do fašistického minima, se mi jevílo být mnohem nadějnější strategií než pátrání po jakési statické a omezené podstatě.*⁵ Faktem je, že Paxton správně vystihl limit „fašistického minima“. Na jeho základě je sice možné popsat fašismus a postihnout jeho proměnu v čase, avšak ne kontext, jež tyto posuny vyvolává. Proto se snažil zaujmout pozici přesně opačnou a pochopit fašismus jako jev neoddělitelný od prostředí, ve kterém se vyvíjel.

Paxton sám ale přiznává, že se pokusu o definici nelze vyhnout, a činí tak až v závěrečné kapitole, kde ji zároveň konfrontuje s klasickými interpretacemi fašismu. Fašismus vidí jako odpověď na závažnou dějinnou krizi, jež se vymykala zavedeným řešením. Programem fašismu byla revoluce duše a obnovení mytické komunity, nikoli pouze návrh jiného ekonomického či sociálního řádu. Integrálními prvky fašismu byla víra v nadřazenost skupiny, dominance její vůle nad jednotlivcem, klíčová úloha vůdce, jehož osoba ztělesňovala osud celého společenství.

Paxton se prakticky v celém výkladu vymezuje proti konstruování definic a hledání podstaty fašismu, jmenovitě například proti tezímg Rogera Griffina. Když ale porovnáme oba přístupy, můžeme v závěrech obou badatelů překvapivě najít více podobnosti než rozdílů, a to i přesto, že staví na odlišné metodě.⁶ V tomto ohledu zřejmě můžeme dát za pravdu Griffinově tvrzení o vznikajícím novém konsenzu ve fašistických studiích.⁷

5 PAXTON, Robert O.: *Anatomie fašismu*, s. 244. Je třeba upozornit na závažnou chybu v českém překladu. Místo fašistického minima by mělo být uvedeno *zradikalizoval se do fašistického maxima*. Srovnej PAXTON, Robert O.: *The Anatomy of Fascism*. Penguin Books, London 2004, s. 206.

6 Griffin je v posledních patnácti letech jedním z nejvýraznějších zastánců fašistického minima a snaží se o jeho konstrukci výhradně skrze ideologii fašismu. Srovnej GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*.

7 Roger Griffin v roce 1998 začal hovořit o novém konsenzu. Pod tímto termínem rozumí rostoucí shodu anglofonních akademiků na základních konturách fašistického minima – rozpoznání klíčového vztahu mezi fašismem a modernou, „docenění“ fašismu jako svěbytné ideologie ad. Srovnej GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism. Theories, Causes and the New Consensus*. Arnold Publisher, London 1998.

Omezený rozsah, celkem přes dvě stě stran hlavního textu, Paxtonovi nedovoluje psát vyčerpávající dějiny fašismu, a není to ani jeho záměr. Spíše usiluje o nastínění obecného kontextu a vypíchnutí důležitých tendencí a momentů, kolem nichž se fašistická hnutí konstituovala a vyvíjela. Výsledkem je pěkná a velmi přístupná mozaika, jejíž zajímavou skladbu podtrhuje spisovatelský um autora, méně již bohužel kvalita českého překladu.

I když Paxtonovu snahu o formulaci vlastního pojetí fašismu provázejí obtíže zmíněné výše, je jeho kniha cenným příspěvkem do diskuse. V jistém ohledu i kvůli problémům samým, neboť ty zřetelně ukazují, s jakými překážkami se pokusy o konceptualizaci fašismu potýkají. Přesto se ale stále jedná o velmi dobrý, i když zcela základní úvod do problematiky, zdaleka nejlepší na současném českém knižním trhu. Paxton si totiž všímá celé řady momentů, jejichž reflexe je nezbytnou komponentou každé kvalitní analýzy na poli výzkumu fašistických hnutí – proměňujícího se významu fašistické ideologie, rozlišení režim / hnutí (a prohloubení tohoto rozlišení možné formulací pěti stadií fašismu), koaličního charakteru vlády v režimní fázi, podvojně a konfliktní struktury výkonu moci strana / stát ad. K roli úvodu knihu předurčuje i obsáhlé shrnutí současné literatury připojené v závěru.

Vydání v češtině je o to cennější, že tuzemské historické a společenskovední bádání ponechává podobné otázky programově stranou a omezuje se výhradně na faktografický popis dějin fašismu. Kritické čtení *Anatomie fašismu* může proto pozitivním způsobem stimulovat a dále kultivovat debatu o fašismu, v českém prostředí tolik potřebnou. ♦ Ondřej Cinkajzl